

GÜNAHSIZ MƏHBUS

Şamistan Nəzirli
istefada olan polkovnik-leytenant

"Zatən mənim nöqtəyi-nəzərim-cə Gəncə üsyanı quranlar millətə qarşı böyük xəta işləmişlər. Bakıda məclisi-məbusan əzası imzaları ilə hökuməti şuralara tərk etdikdən sonra Gəncə hadisəsinə lüzum varmı idi?"

Yusif Vəzir Çəmənzəminli
(1887-1943)

Gəncə üsyanı millətimizin şərəf və namusunun yenidən kəsb-i-etibar qazandığı bir dastandır. Gəncədə may ayında axan türk qanı 27 aprel hadisəsi hərəkətdən millətimizə atılan ləkəni silib götürdü.

Ceyhun bəy Hacıbəyli,
(1891-1962),
tarixçi-jurnalist

Firudin bəy Köçərli Gəncədə güllələndi. Fikir gülləstanları qönçədə güllələndi. Alimlər hər sətrini çiraqla gəzir indi. Onu kim güllələdi Mauzerli genələr. Bu yurda biganələr, bu xalqa biganələr.

Xəlil Rza Ulutürk

- Əmi, Vəli dayıya deyən ki, Nüs-rətin kiçik qardaşı Cümşüd Əfəndizadə də burdadı.

Hər dəfə nəzarətçi içəri girəndə yeyinmə bu sözləri təkrar edir, ona yalvarırdı. Üç gün idi ki, bu günahsız gənc karvansara-dustaqxanada əzab-əziyyət çəkirdi. Üç gün idi gözü qapıda qalmışdı. Ancaq bu Vəli dayı kimi idisə, nə nəzarətçi ondan bir xəbər deyirdi, nə də onun özü gəlib çıxırdı. Yeyinməni sayıb məhəl qoymayan nəzarətçi heç elə bil onu eşitmirdi, ona cavab da vermirdi.

Gündə üç-dörd dəfə içəri giren yaşlı

furajkalı nəzarətçi qışqıra-qışqıra bu böyük karvansaradakı yüzə yaxın dusta-ğağı cərgəyə düzər, kefi istədiyi adamları seçib aparırdı. Aparılan dustaqları karvansaranın çöl divarları dibindəcə güllələyirdilər. Yaşlı furajkalı nəzarətçi hər dəfə içəri girəndə hamı səksəkə ilə yerindən durardı. Dustaqlar onun nəzərini, əl hərəkətlərini həmişə qorxu içində izləyirdilər. Barmağını tuş-ladığı adam bir daha geri qayıtmazdı.

Üsyanla əlaqədar şəhər əhalisinin çoxu Gəncə dustaqxanasına doldurulmuşdu. Günahlı da, günahsız da. Qazax, Şamaxor qəzalarından da buraya gətirilənlər var idi. Həbs olunanlar o qədər çox idi ki, şəhər dustaqxanası tutmadığından karvansaralar, məscid və mədrəsələr də dustaqxana kimi istifadə olunurdu. Üsyanın əsas təşkilatçıları 1918-ci ildə Azərbaycana köməyə gələn türk qoşunlarının baş komandanı Nuru Paşa, birinci Gəncə piyada diviziyasının generalı Cavad bəy Şixlinski, Teymur bəy Novruzov, general-qubernator Əmirxan Xoyski, Sarı Ələkbər İmamquluoğlu, Qəmbər Bəhmənli, məşhur mülkədar Şamil bəy İskəndərov, polkovnik Cahangir-bəy Kazımbəyov və başqaları idilər.

Dəmir qapı açılanda hamı bir nəfər kimi ayağa durdu. Dərhal neçə-neçə göz, qorxu və vahimə ilə qırx-qırx beş yaşlı, qıvrıq geyimdə əli mauzerli nəzarətçiyə dikildi. O, kinayə ilə gülüm-sünür, mauzeri əlində oyuncaq kimi saymayzayana fırladırdı. Onun arxasın-dakı iki silahlı əsgər ömrə müntəzər dayanmışdı. Dustaqların heç biri cın-qırını çıxartmır, hamı vahimə ilə onun şəhadət barmağının kime tuşlanacağını izləyirdi. Yəne on dörd yaşlı Cümşüd irəli yeriyib:

- Əmi, - dedi, - Vəli dayıya deyən ki, Nüs-rətin qardaşı Əfəndizadə də burdadı

- Yaxşı gəl, - deyə bu dəfə səbrli tükən nəzarətçi onun üstünə qışqırdı. - Kənə, bayıra, özün deyərsən.

Dustaqlar bir-birinin üstünə baxıb, oğlanın dalınca heyfslənirdilər. Oğlan ölümcül addımlarla irəli yerdirdi. Birdən nəzarətçi sürətlə geri çıxıb çöldə da-

yandı.

- Çıxın, hamınız çıxın! - deyib çöldən içəriyə bağırdı. - Heç nə götürmək lazım deyil.

Həyətdə bir-birinə sıxılan dustaqlar günəşə boylanır, yayın isti havasını acgözlüklə uduurdular. Nəzarətçi, həyətdə tökülmüş pryanikləri göstərib:

- Buyura bilirsiniz, cənablar, bu da müsəvatın sizə göndərdiyi hədiyyə, buyurun, nuş edin.

Üç gün ac-yalavac qalan dustaqlar sel kimi irəli cumdular. On dörd yaşlı Cümşüd zorla iki-üç pryanik götürə bildi. Yenidən hamını karvansara-dustaqxanaya doldurdular. Nəzarətçi içəriyə öləri göz gəzdirib qapını örtmək istəyəndə Cümşüd yenidən yalvardı:

- Əmi, Vəli dayıya deyənən ki...

Qapı taqıtlı ilə onun üstünə bağlandı. Bu dəfə də nəümid qılan gənc geri qaçıb özünə sığınacaq elədiyi tağın küncündə oturdu.

- Cümşüd, ay oğul...
Oğlan tez qapıya baxdı, ətrafına boyladı.

Hamı üçbir, dödrbir söhbət edirdi, kimisi də fikir-xəyal içində uzanmışdı. - Mənim, səni çağırın, oğul...

Onunla üzbəüz oturan aq saqqallı, eşmə biğli qoca üç gündə bir nəfərlə belə kəlmə kəsməmişdi. Bu şux geyimli, qədd-qamətli kişi bütün günü dinməz oturur, heç kəsə qaynayıb-qarıxmırdı. Diqqətlə baxan olsa onu öz-özünə danışıq görərdi. "Axi, mənim nə günahım, nə iş görmüşəm. Mən müsəvat partiyasındakı hansı xidmətlərimə görə bu cəzani çəkməliyəm. Nə səbəbə məni həbs edə bilərlər".

Bütün günü ürək ağrısı ilə öz-özünə inləyə-inləyə danışıq qarayanız qocaya Cümşüdün yazdığı gəlirdi. Durub onunla yanaşı oturdu.

- Bala, sən hardan bura düşmüşən? Cümşüd elə bil dindirilməyə bənd idi. Ağlaya-ağlaya:

- Mən Nüs-rətin qardaşıyam...

- Nüs-rət kimdi, qardaşın da burada işləyir?.. - qoca kinayə ilə soruşdu.

- Yox, qardaşımı öldürdülər, bunlar bu - söymək istədi. Qorxu içində ətrafına boylanıb, qabağa əyildi. - Bunlar, daşnaklar öldürdülər.

- Qardaşın harada işləyirdi?

- Müəllim idi, həm də Dörd yol küçə-sindəki məktəbin müdiri idi. - Yəne qabağa əyilib sakitcə: - bolşevik idi, - dedi.

Qoca zəndlə gəncə baxıb:
- Adı, familiyası necə idi?

Cümşüd ürəkəndi, qocanın qardaşını tanıdığını zənn edib ağlamsınan bir səslə:

- Nüs-rət, - dedi, - Nüs-rət Əfəndizadə.

- Gəncənin hansı məhəlləsindəsiniz?

- Heç birindən. Biz Şamaxılıyıq. İnişil orda erməni-müsəlman davası oldu. Daşnaklar Şamaxını yandırdılar. Biz də ev-əyiyimizdən didərgin düşdük. Kürdəmirə, ordan da Ağdaşa gedib bir qohumumuzgildə qaldıq. Dolana bilmədik. Dayım Camo Cəbrayıl-bəyli burda olur. Əlacsız qalıb ona pe-nah gətirdik. Bir həftə onu tapa bilmədik. Şah Abbas məscidinin həyətidə qaldıq. Nəhayət, Camo dayını tapdıq. O, bizə Ozan küçəsində bir ev kirayələdi. Məni aptekdə işə düzəltdi.

Nüs-rət də müəllim işləyirdi. Bir ildən sonra Dörd yol küçəsindəki ibtidai məktəbin müdiri oldu. Vəziyyətimiz yenincə bəbalaşdı ki, bir gün obaş-dan atışma səsinə oyandıq. Gündüz saat ikiyə kimi atışma kəsmedi. Küçələr silahlı adamlarla dolu idi, şəhərli mühasirəyə alındılar. Qardaşımın müəllim dostarı da bizə toplaşmışdılar. Gü-nortadan sonra qaçıb şəhərə çıxdım, küçələr meyitlə dolu idi. Bəzilərini XI Ordu əsgərləri vərşən-döşəkdə öldürüb çölə atmışdılar. Şəhərisi Bakıdan zirehli qatar gəldi. Vağzalyanı rayonda müsəvat əsgərləri ilə XI Ordu döyüşçülərinin vuruşması gedirdi. Altı gün gecə-gündüz vuruşma kəsmedi. Qır-mızlar pulemyotun gücünə yavaş-yavaş şəhəri aldılar, müsəvatçılar geri çəkilməyə başladılar.

Biz məktəbin zirzəmisinə dolmuşduq. XI Ordu əsgərləri qarşılarna çıxan canlıni sorğusuz güllələyirdi. Bir azdan məktəbin böyük darvazası bərk-bərk döyüldü. Məktəbin xidmətçisi qoca bir kişi idi. Onu göndərərək, get, darvazanı aç. Qoca darvazanı açan kimi vurub öldürdülər.

Qardaşım Nüs-rət rus dilini yaxşı bi-

lirdi. Vəli Xululu və İbrahim Eminbəyli ilə dostluq eləyirdi, qırmızılara rəğ-bəti vardı. Müəllim yoldaşları dedilər ki, rusca bilirsən, onların partiyasının həvəskarın çövrəklə çıx, onların qabağına sənə dəyməzlər. Nüs-rət getdi. Darvazanın qabağına çatan kimi XI Ordu geyimində bir əsgər onu erməni-cə söyüdü və güllələdi. Gəlib zirzəmini güllələdilər. Biz hamımız ağziüstə uzandıq, xoşbəxtlikdən heç kime güllə dəymədi. Bayıra çıxartdılar. Ögey qardaşımın qızı Gülsüm xanım da biznən idi, onun qulağından sığanı, barmə-ğindən üzüyünü dartıb çıxartdılar. Onu ayırıb İran konsulluğunun həyətinə apardılar, məni də bura gətirdilər.

- Atan Şamaxıda harada işləyirdi?

- Məhkəmədə katib idi. Ancaq onu şair kimi daha yaxşı tanıyırlar. Ağəli bəy Nəseh, bəlkə eşitmişiniz, Əfəndizadə...

Qocanın sifəti bulud arxasından çıxan günəş kim açıldı. Təəcəüb və maraqla oğlanın əlindən yapışdı. Köksünü ötürüb kədərlə, daxili həyəcanla əli əsə-əsə alını övkalədi. Ürayı zəif adamlar kimi ağır-ağır nəfəs aldı. Onun qelbi güşsə ilə dolurdu. Taleyin hökmünə bax, - deyə fikirləşdi. Uzun illər məktub vasitəsilə dostluq elədiyim Ağəli bəy vasitə ilə gör harda görüşdüm?

Firudin bəy öten əsrin sonlarından ta 1914-cü ilə kimi Şirvan şairi Ağəli bəy Nəsehlə məktublaşmışdı. O, dost-tundan aldığı məktublər əsasında "Materialları"nda "Şirvan şairləri" fəslini yazmışdı. Hətta "Ağəlibəy Nəseh" fəslində onun şeirlərinin qəyət dərəcədə gözəlliyini, rusca savadlı bir şəxs olub Şamaxının müslim divanxanasında qulluq etdiyini xatırlayırdı. Ağəli bəyin ona köməkliyini isə ayrı-cə qeyd edirdi: "Xüsusən Ağəlibəyin haqqı bizim boynumuzda artıq dərəcədir ki, Şamaxı şürasının tərcümə-yi-hallarına dair bir çox məlumat bizə cəm edib göndərmişdi. Bu bərədə ol cənəbə səmimi-qəlbədən razılıq izhar edib, cənəb haqqdan ona xoşbəxtlik və tuli-ömr mərhəmət olunmasını tə-mənnə edirik".

Gecdən gec xayaldan ayrılan Firudin bəy oğlanı sakitcə ağlayan görüb:
- Ağlama oğlum, - dedi, - ağlama,

həyatın enişi, yoxuşu çoxdu. Bu da bir bələdi gəlib bizi tapıb. Ondan nə qaçıb qurtarmaqla uzaqlaşma bilərsən, nə də axtarmaqla taparsan. Bəla elə şeydi ki, o özü gəlib səni tapar. Bircə səbrli olmalı. Yeri gələndə canavar arasında aslan olmaq gərəkdir. Sən cavansan, ehtiyatlı ol, özünü hayif etməsən. Atanın bir müxəmməsi yadı-məna düşdü. Yazır ki, dünyanın işləri qaydasınca getmir. Haqqın yerini na-haqla tutub. Rəhmətlik elə bil bizim bu günümüzü, vəziyyətimizi görüb, bilib yazıb.

Basıb əlamları bidadü ədalət yoxdur, Qövvlər gizb, əməl ləğv, sədaqət yoxdur. Həsədü buğzdan özə dəxi ədət yoxdur. Heç bir kəsə vəfa, sidiqi dayənat yoxdur, Nəsanə fəhşü iza, qəybətü böhtan görürəm. Atasını dostlusuz, onu hardan tanıyrsınız?

- Dostu deyəndə ki... Mən Qoridə yaşayanda Şirvan şairləri ilə məktub-laşırıdım. Mirzə Sabirə, Abbas Səh-həllə, Məhəmməd Tərrahla müntəzəm olaraq yazışırdıq. Onlar mənə öz yazı-larından başqa qədim təzkirə və çünk-lərdə itib-batmaqda olan Şirvan şairlə-rinin şeirlərini göndərirdilər.

- Demək siz də sairsiniz? - səbrli çətməyən Cümşüd maraqla soruşdu.
Firudin bəy gülümsündü. Anı olaraq baxışlarını oğlanın üzündən çəkdi. Cümşüd öz sualı ilə elə bil onu pis və-ziiyyətdə qoymuşdu. Oturmaqdan üyüşməyi ayağını irəli uzadıb:

- Bilirməm, səni necə başa salım, - dedi. - Mən şair deyiləm. Mən şairlərə, şeirə, sənətə qiymət qoyan adamlarla məktublaşırım. O ziyalılardan şəxsən kitabxanalarında, arxivlərində olan materialları alıb ədəbiyyat məcmuəsi, ədəbiyyat tarixi yazıram. Belə sənət sahibinə ədəbiyyatşünas, ədəbiyyat toplayıcısı deyirlər. Onu bil ki, oğul, "bir millətin ədəbiyyatı, demək olar ki, onun məişətinin aynasıdır. Hər millət-in dolanacağıni, ovzal-məişətinin, də-rəcəyi-tərəqqisini, mərtəbəyi-kamalı-nı, qüdrət və camalını onun ədəbiyya-tından bilmək olar".

Atanla da belə tanış olmuşuq. Ata-nın mənə şeirləri çoxdu. Şirvan şairi Məhvəzi, Zülal, Vaiz əfəndi Şirvani, Əsgər Şirvani, Nəbi əfəndi Şirvani, Hümətli Şirvani, Asef Şirvani, Nəsimi Şirvani, Məhzun Şirvani, Molla Qə-dir Hacı Şirvani və qeyriləri haqqında nə yazmışamsa, rəhmətlik atan Ağə-li bəyin xidməti sayəsindədir. Firudin bəy nəvəsə xatırlaymış kimi, gülüm-sünüb sözüə davam etdi.

(Ardı var)

GÜNAHSIZ MƏHBUS

Şamistan Nəzirli
istefada olan polkovnik-leytenant

(əvvəlki ötən sayımızda)

- Bir gün atandan yenə məktub aldım. O, Nəşə təxəllüsü bir şairin şeirini də göndərmişdi. Şeir qayət dərəcədə xoşuma gəldi. Dərhal ona məktub yazıb xahiş elədim ki, həmin şairin nə qədər şeiri varsa göndərsin. Sağ olsun, göndərdi. Ancaq bir neçə gündən sonra Səhətdən aldığı məktub məni heyətdə qoydu. O yazırdı ki, şeirlərini "Nəşə" təxəllüsü ilə imzalayan, Ağəli bəy Əfəndizadənin özüdür. Rəhmətlik atan çox təvəzökar adam idi. Şirvan şairləri Sabir, Hadi, Səhət, Tərrah onu öz aralarında zaraflatdı, "Mizanüş-şüəra", yeni şairləre qiymət verən ən düzgün tərəzi adlandırılmış.

Firudin bəy özünə həmsöhbət tapdığına sevinirdi. Ac, susuz olmasına baxmayaraq kefi bir az açılmışdı. Danışmaq üçün Firudin bəy özündə bir yüngüllük hiss edirdi. Bir tərəfdən isə qarşısında nəzakətlə əyləşən dostunun oğluna baxanda yarıb-yaxılırdı. Bunun nə vaxtdır, həbsxana küncündə çürüyür. Zəmanənin üzünü qara olsun. O qədər qarışıqlıq ki..."

-Son vaxtlar atan gerek ki, məhkəmədə işləyirdi? - xəyaldən ayrılan Firudin bəy yenidən dostu haqqında soruşdu.

Bəli, "Mirovoy sudya"nın idarəsində katib idi. Atamı məhv eləyən də bu vəzifə oldu. Ailemiz böyük idi, altı baş idik. Üstəlik də beş baş olan Camo dəyimgilin ailəsi ehtiyac içində idi. Maaşla on bir baş ailəni o ağır illərdə atam güclə saxlayırdı. Kobud və kimşəni adam saymayan sudya Jurpinski ilə işləməyi atam özünə təhqir sayırdı.

Sudya Şamaxıda heç kəslə hesablaşmır, hətta ən bacarıqlı, maarifpərvər müsəlman ziyalılarını belə təhqir edir.

Atam hər gün evə gələndə şikayət edirdi, yeməyini belə çox iştahsız yerirdi.

-Mənim otuz illik məhkəmə idarəsindəki xidmətimin nədan Jurpinski-nin gözündə bir qara çəpik qədər qiyməti yoxdu. - Atam son illər lap əsəbi olmuşdu. Allah kəssin, - deyirdi, - belə qulluğu, bu qulluq adamı lap inək edərmiş.

Bir dəfə evə lap əsəbi gəldi. Sabah, - dedi, - gedib o vicdansızın üzünə tüpürüb, bu olmazın həqarətdən qurtaram. Səhəri qulluqdan azad olmaq üçün ərizə verən atam Jurpinski-ni bərk təhqir etmişdi. Evə qayıdanda əsəbdən tir-tir əsirdi. Halsız yatağa uzandı.

- Oğul, - dedi, - inək kimi qulluq edib yaşamaqdansa kişi kimi ölmək yaxşıdır. Bütün gün od-alov içində çırpındı, danışırdı. Axşamüstü yaş dolu gözlemlərini tavana zilləyib birdəfəlik susdu.

Divara söykənən Firudin bəy söhbətin ağır-acısından gözlerini yummuşdu. Dinib-danışmırdı. Atasının faciəsini söyləyən Cümşüddə də susmuşdu. O, gözələrində gilələnən yaşı əlinin dalı ilə silir, axşam toranında həmsöhbətini alayırmaq görə bilmirdi. Birdən avazla dustaqxanani bürüyən məhəmmətin səsinə gözlerini açdı. Arakəsmənin o üzündə bir dustaq yanıqlı-yanıqlı oxuyurdu.

**Mən aşiq, Gəncəm haray,
Tiflisdən gəncəm, haray!
Dustaq canım çürüdü,
Mənə bir əncam, haray!**

Tən ortadakı yoğun tağın dibində üç-dörd nəfər baş-başa oturmuşdu. Tez-tez bir gəncin çiyinə toxunur və tekidlə:

- Cəmil, sən Allah, bir oxu, o yazığın səsinə səs ver. Sənin ki, yaxşı səsin var. Bir ağır oxu, sən Allah, ürəyimiz partladı, - deyirdilər.

Cəmil deyilən zil səsi karvansarını qəfildən başına götürdü.

**Gəncənin küçələri,
Banlamaz beçələri.
Necə sənənsiz yatım mən
Bu uzun gecələri?**

Qapı bərkdən döyüldü. Yarısıniq pəncərədən dalbadal atılan güllələr tavandan qopardığı suvaqarışq daş qırıntılarını yerə tökdü.

Kim idi bu yaşılpaq nəzarətçi? 1920-ci il mayın 26-dan 30-dək olan Gəncə qiyamında XI Ordu sıralarına soxulmuş mauzerçi-müstəntiq Liberman. Qatı daşnak olan Liberman bu qarışıq vaxtda bəzi rəhbərlərin hörmətini qazandı. Özünü onlara sadıq göstərərək XI Ordunun xüsusi şöbə rəisi kimi məsul vəzifəyə irəli çəkildi. Əlinə girəvə düşdüyünü görən Liberman Sovet hökuməti adından istifadə edərək Azərbaycanın qiymətli oğullarının kimisini güllələyir, kimisini də zindanda çürüdüdü. Elə adamları şübhə toruna salmışdı ki, onlar xalqın gələcəyi, düşünən beyni idi. Xəndan soruşan yox idi ki, əgər qiyam Gəncədə olubsa, yüz kilometr aralıda xalq müəllimi işləyən, heç vaxt siyasətə qarışmayan Firudin bəy onun - qiyamın necə təşkilatçısı, rəhbəri ola bilərdi?

Əslində onun heyif alman istədiyi üsyanın təşkilatçısı, müsavət generalı Cavad bəy Şixlinski, jandarm idarəsinin hissə rəisi Sən Ələkbər İmamqulu oğlu, müsavət xəfiyyə idarəsinin rəisi Qəmbər Bəhməni, Gəncə alayının komandiri, polkovnik Cahangir bəy Kazimbəyov idi.

Callad kötüyünə də düzlüklə...

Bir yandan içəri təzə dustaqlar getirilir, digər yandan da, iki bir-üç bir ad-familiya ilə çağırır, harasa aparırdılar. Yəqin ki, güllələməyə. İçəri giren bolşevik əsgərinin yanında bir erməni də olurdu. Erməninin göstərdiyi adamı Liberman dərhal çölə çıxarıb güllələnməyə göndərirdi. Mən Firudin bəy Köçərli-ni yaxşı tanıyırdım, həm də çox istəyirdim. Ona dedim:

- Ağa, burada vəziyyət çox gəlizdir. Ermənilər bizim say-seçmə adamlarımızı bolşeviklərin əli ilə güllələdirlər.

Ona görə Sizdən acizənə xahiş edirəm, adınızı gizlədin, yəni deməyin ki, Siz Firudin bəy Köçərli-siniz.

Firudin bəy təəccüblə, bir az da qəzəblə mənə baxdı:

- Necə yeni adımlı gizli saxlayımaq? - Deyin ki, adım Məmməddir, ya da Həsən Əliyevdir. Köçərli famili çox məşhurdur, ermənilər də tanınmış adamlarımızın qanına yerikləyib.

Firudin bəy çox sərt görkəm aldı, qəzəblə dedi:

- Çox ayıb olsun sənə, gör nə təklif edirsən. Bəyəm insan da yalan danışarmı?!

**Qocaman müəllim
MİR CAVADIN XATİRƏSİNDƏN**

Həbs olunanlar arasında o zaman Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinin üzvü Eyyub Xanbudaqovun yaxın qohumu Abbas Rzaquluoğlu da vardı. Abbas yemək gətirən bir qadına məktub verir ki, onu Eyyub Xanbudaqova çatdırırsın.

Abbas məktubunda yazır ki, əslində qatı daşnak olan Liberman hazırda XI Ordunun xüsusi şöbə rəisi kimi məsul vəzifə daşıyır. Liberman yüzlərlə adamı günahlı-günahsız qiyamçı adı ilə həbs etmişdir. O, gecələr Gəncə quberniyasının fəvqəladə komissarı Həmid Sultanovdan gizlin xüsusi bir yerdə dustaqlar arasında Azərbaycanın adlı-sanlı oğullarını seçib güllələyir. Günahsız tutulanlar arasında Qazax Seminariyasının müdiri Firudin bəy Köçərli də var.

Eyyub Xanbudaqov aldığı xəbəri Nərimanovaya çatdırır. Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri Nəriman Nərimanov təcili teleqram vurur ki, Firudin bəy Köçərli-ni həbsdən azad etsinlər.

El yatanndan, bir az əvvəl nəzarətçi bağı qapı arxasından qışqıra-qışqıra soruşdu:

- Ey, dustaqlar, burda Qazax Seminariyasının müdiri Firudin bəy Köçərli-ni varmı?

Heç kəs demədi. Cümşüddə qararıqlıca əllə Firudin bəyi axtardı. Onun əli mürğüləyən Firudin bəyin dizinə tox-

nan kimi diksindi.

- Hə, kimsən? - deyə hövlək soruşdu.

- Firudin bəy, nəzarətçi Sizi qapıya çağırır.

O, dərhal yerindən durdu. Karvansara tağlarına mətərisləne-mətərisləne qapıya yaxınlaşdı. Üzünü bağı qapıya tutub:

- Kimdi, mənə soruşan? - dedi.

- Köçərli-ni sənənsən?

- Bəli.

- Qazax Seminariyasının müdiri?

- Bəli.

Nəzarətçi daha heç nə deməyib getdi. Firudin bəy gah divarlardan, gah da tağlardan tuta-tuta yenə geri qayıtdı. Gələ-gələ "Cümşüddə, oğlum, hardasan?"- deyib əllə onu axtardı. Cümşüddə ayğa durub onun əlindən tutdu, öz yerində oturmağa kömək elədi.

- Nə yaxşı yatmışdım, bu nadürüst hardan gəldi, - deyib nəzarətçinin dalınca deyindi.

- Firudin bəy, yəqin Sizi azad edəcəklər, ona görə də soruşurlar.

- Yox, oğlum, inanmıram, görünür, növbə mənəndir, - deyib ciblərini axtardı. Jiletinin sağ cibindən bir gümüş manatlıq çıxarıb:

- Cümşüddə, oğlum, al, - dedi, - sənə lazım olar, birdən buraxsalar evə gedəndə xərclərsən. - Heyranlıqla altdan yuxarı baxan Cümşüddə elə gəldi ki, Firudin bəyin son dəqiqələridir. Ona vəsiyyət edir. O, nə qədər boyun qaçırdısa Firudin bəy qararıqlıca onun əlini tapıb gümüş manatlığı ovcuna basdı. Gəncin təəccüb və şübhələrini dəf etmək üçün: - Mən sənin atan rəhmətliyin yaxın dostu idim, sənə bu gümüş manatlıqdan milyonunu da versəm, atan Ağəli bəy sənə yenə yaxşılığının əvəzini çıxma bilmərəm. İnşallah, mənim yazdığım kitab bir gün, bir fəzil səxin əlinə keçər, ol qeyrətli millət oğlu onu çap edər, o vaxt sən oxuyub, görərsən ki, atan haqqında yazmışam: "Ağəli bəy cənablarının bizə artıq hüsn-xidmətləri olubdur ki, Şamaxı şüərasının seyr-sülukuna dair bəzi mühüm məlumatı ol cənabın həmyiyyəti ilə kəsb etmişik. Buna binaən mün-

si bə məqam bilib burada ol cənaba izhəri - məmnuniyyət qılmağı gözəl vəzifələrimizdən add edirik". Sabir də, Tərrah da, Səhət də məktublarında dönə-dönə yazardılar ki, Nəşə dostumuz o qədər gözəl xasiyyətlili, xoşqılıq və yaxşı məramlı zətdir ki, öz həmsəhərlilərinin, onu tanıyanların cümlesinin dərin hörmət və məhəbbətini qazanmışdır.

Firudin bəy məhəbbətdə olduğu bil unutmuşdu, ürəyini boşaldırdı. Elə bil tələbələr qarşısında idi, bu neçə gündə dərs deməməyinin əvəzini çıxırdı. Şirvan şairləri fəslini tədris edirdi. - Yadımdadır, deyə yanıqlı-yanıqlı sözü-nə davam etdi. - Atan mənə millətimizin məşhur şairi Hacı Seyid Əzəm Şirvaninin ölümünə inşa etdiyi qəzəli-ni göndərmişdi:

**Qan ağla, gözüm, sərvəri dövrən getdi,
Sərdəftəri-əhli-fəzlü ərfaan getdi.
Ayineyi-ovqat ol zati-şərif,
Səngi-əcal ilə sındı əlan getdi.
Heyrətdəyəm, ey xak, necə siğirdin
Ağuşuna, ta o bəhri-Ümman getdi.
Nəşə dedi tarixi-vəfatın qəm ilə,
Səd heyf ola Seyyidi-Şirvan getdi.**

İndi özün düşün. Gördümmü atan mənə necə təmənənəsiz yaxşılıqlar edib. Dərvişin payı bir yaşıl yarpaq olan kimi, mən də sənə vur-tut bir gümüş manatlıq verirəm. Eh, bir də ki, mənim nəyimə gerekdi, - deyib kədərlə köks ötürdü. Susdu. Handan-hana:

- Mənimki buraya qədər idi. Yuxuda hər şey insana əyan olur. İndicə mürğüləyəndə gördüm ki, mənə buraxılıb. Evə payı-piyada gedirəm. Qarşımdan gələn qoca, cavan hamısı təəccüblə üzümə baxıb deyirlər ki, ey qoca, hələ Qazaxa çox var, piyada gedə bilməzsən, özünə bir minik tap. Gəncədən Qazaxa kimi yol boyunca bitən ağ rəngli qızıl gülləri göstərib deyirəm ki, bu güllərin etri mənzil kəsən olacaq. Bu yol mənə yormaz. Harda olsam, gərək səhər dərsə çatam. Uşaqlar məhəttəl qalmasınlar, mənə gözəliyə.

Elə bu vaxt sənin ilim dizinə toxundu, oyandı. Gör necə də tərləmişəm, qan-tər içindəyəm. - Kraxmallı yaxalığını açib əlini köynəyin altında gəzdirdi. - Sən özünü qoru, oğul. - Cümşüddə təsəlli verdi və yenidən yuxusuna qayıtdı. - Oğul, yuxudakı getmək, getməməkdə, ağ rəng, qırmızıdır. Azad edilmək, buraxılmamaqdır. Hə, gecə keçir, hamı yatıb, gəl bir az da biz mürğüləyək.

(ardı var)

Şamistan Nazirli
istefada olan polkovnik-leytenant

(əvvəlki ötən saylarımızda)

Ay fırlanıb karvansaranın demir barmaqlı yanları uçmuş gözlüyünün bərabərində dayandı. O hər gecə süd işıqlı iyun ayını gözlərdi. İlin iki fəslində ona baxmaqdan, tamaşa etməkdən xüsusi zövq alardı: bir qışın oğlan çağında, bir də yayın ortalarında. Hər gecə demir barmaqlıqlar arasında gəlib dayanan ayı görəndə ruhu səmalara uçar, ana ağuşuna atılan körpə kimi sonsuz sevinc hissi keçirər, ən bəxtiyar dəqiqələrini yaşardı. Onu görəndə sanki geniş dünyaya çıxır, karvansara məhbusluğundakı üfunəti, dərəcəliyi, nəzarətçi hədə-qorxusunu, zil qaranlığı belə unudardı.

Yalçın qayalar üstündə qərar tutan Şuşanı, Gəncə darvasından bir azca aralı ata-baba yurdunu, uşaqlıqda sümükətmə oynadığını, ilk gəncliyində tay-tuşları ilə şeirləşdiyini xatırladı. Ərimgəldən lap yaxın görünən az qala "əl uzatsan çatar" olan Aya, saysız-hesabsız ulduzlara baxmaqdan doymadığını yada salıb kövrələrdi.

Cümşüd sol böyrü üstə yatmışdı. Onun məsum gənc üzündə ayın parlaq şüaları oynayırdı. İçəri isti olduğundan üzündə, boynunda yuvarlanan tər damcılarını aydın görürdü. Firudin bəy dəsmalını çıxarıb ehtiyatla Cümşüdü özündəki tər damcılarını hopdurdu. Quru yerdə uzanan Cümşüd elə şirin-şirin yatırdı ki, Firudin bəy ona həssəd apardı.

Döne-döne gözünü yumdusa yata bilmedi. Oturmaqdan küreyi qovuşurdu. Uzanmaq istədi. Yer yox idi. Birisi başını ona tərəf söykəmişdi, digəri ayağını uzatmışdı. Həsretlə, həssədlə uzaqlaşmaqdan olan Aya baxmaqdan başqa çarəsi qalmadı. İndi dünyada ən çox istədiyi adamla x-

yalən danışdı.

Firudin bəy: - Evi axtardılarını, yazı-pozum, bir də kitablarını amanat, Badisəbə.

Badisəbə: - Arxayın ol, nə hazır kitabının, nə də yarımçıq əlyazmalarının birçə vərəqi də tərənmayib. Özüm səhmana salmışam.

Firudin bəy: - Məktublər necə, onlara cavab gəldimi? Şamaxıdan Mir Cəfər Seyidzadə Sabirin törcümeyi-halını göndərməli idi.

Badisəbə: - Xeyli məktub almışam. Şaiq Əfəndidən, Üzeyir bəyden, Əhməd Cavaddan, Təbrizdən, bir də Qum şəhərindən sənə məktub var. Bağlama da var, deyəsen əl yazmasıdır. Açmamışam, özüm gəlib oğal oxuyarsan. Şəkiddən Rəşid bəy Əfəndizadə də məktub yazıb, onu oxudum. Tutulmağından xəbəri yoxdu.

Firudin bəy: - Abbas Ağa Nazirin şeirlərini topla, qayıdanda XX əsr şairlərini işləyəcəyəm. Cavid Əfəndiyə mənim adımdan məktub yaz, əsərlərini istə. Hadi necə, ondan bir xəbər varmı?

Badisəbə: - Deyirlər Gəncədə xəstə yarırmış. Bir gün xəstə yoldaşlarından birisi qəzetdə onun nekroloquna rast gəlir, özünə göstərir, halı çox pərişan olan Hadi o vaxtdan yoxa çıxıb. İmkən varsa soruş gör, hardadı. Sən allah, görüşsən onu da getir, yazıqdı, allah bilir, öyin-başı nə gündədir. Mirzə Abbas Səhhəti keçən il ailəsilə birlikdə udan Gəncədən qorxaram.

Firudin bəy: - Seminariyada işlər necədi? Uşaqları dağılmağa qoyma. Yemək-çiməklərini çatdırma bilirsinizmi? Məşədi İbrahimin oğlu Müseyibdən muğayat ol. Kişinin bizim üstümüzə haqqı-sayı çoxdu. Bir oğul olduğuna əfsus ki, erköyünlüyü var. Dərsini buraxmağa qoyma, hafizəli uşağıdır. Birçə dərsə davamiyyətindən nigaranam. Rəhmətlik Məşədi İbrahim sən nəfəsinə qədər "Müseyyib amanatı, Firudin bəy", - deyib getdi.

Badisəbə: - Sən birçə gəl çıx, hər şey yaxşıdır. Sənin əvəzində üçtel Əhmədəğa işləyir. "Qocalmışam, əldən düşmüşəm, işləyə bilmərəm, bacarmıram" - deyə-deyə çox gözəl də işləyir. Deyir ki, Firudin bəy gələn kimi salam-əleykdən qabaq deyəcəm, təhvil al, seminariyanı, sonra xoş gəlmisən. Niyə elə gülürsən, səni heç belə

qaşqabaqlı gülən görməmişəm, o nadi, a Firudin bəy, necə gülüşdü. Başdan-ayağa kədər...

Firudin bəy: - Sən seminariyadan danış, Badisəbə. Uşaqlar qəzeti yenə çıxarırmı? Adını dəyişdilərmi, yoxsa yenə "Tələbə əfkarı" qaldı?

Badisəbə: - Elə bir söz oldu, dəyişmək haqda. İbrahim Əfəndi Qayıbzadə, Mirzə Vəlizadə, tələbə Aslan Əfəndiyev və bir qrup uşaq bir tərəfə oldu. Ədəbiyyat məsləhətçisi Yusif Qasımov, tələbə Səməd Vəkilov, Möhsün Poladov, Mirqasım - Şıxlı balasını dəyişmə, bir tərəfə. Sənin çox sevdiyini o balaca Səməd heç yaxın qoymadı. Dedi ki, Firudin bəy yadıqardı, olmaz. Qayıdar gələr, özü bilər, istər dəyişər, istər saxlar. Hələlik qalsın. Elə də qalib.

Firudin bəy: - Onda gözün olsun, sən allah, anasız uşağıdır. Həm riyaziyyatda, həm də ədəbiyyatda böyük qabiliyyəti var. Nazirin şeirlərini ona tapşır, qoy toplansın, o, elə şeyə qoçaqdı. Bir də deyirdi ki, evimzdə babam Mehdiخان Kühənsalın dağarçığı yazılmış şeirləri var. Usub ağa vermir. Aşa nəməmə demişəm, alıb verəcəm. Yadına sal, qoy alıb gətirsin.

Badisəbə: - Sən allah, belə şeylərin dərdini az çək, özündən danış. Günərləri necə keçirirsən? İki dəfə gəldim buraxmadılar. Boy, ay Firudin bəy, gör heç yadıma gəlirmi, səni gördüm, özümü itirdim, allah sənə də insaf versin, ağzımı söhbətə tutmusan. Nərimanovdan teleqram almışam. Yazır ki, birini də Həmid Sultanovun üstünə vurmuşam. Səhər səni azad edəcəklər. Sağ olsun, yenə keçmiş tələbən səni unutmayıb, qayğına qalib. Bıy allah, hara qoydum, teleqramı Ağstafadayam, qatırı gözləyirəm, indicə gələr, yola düşərəm. Səhər allah qoysa, birgə qayıdacağıq.

Firudin bəy: - Tələsmə, nə yaman yorğunsan, gözələrin nə qıpqırmızıdır. Get yat, dincəl, səhər olmasın, o biri gün olsun.

Badisəbə: - Yox, yox, nə danışırısan. Bir yaxalığına bax, gör bir nə gündədi, elə bil qazan qarasıdır. Sən heç elə köynək geyinmədin, nə oldu?

Firudin bəy: - Badisəbə, sən mən deyənə bax, tələsmə. Teleqram gəlibsə, lap yaxşı buraxarlar. Səhər gedib Camogildə köynəyimi dəyişərəm. İstəsən lap qırmızı

rənglisini geyinərəm. Hə, yadımdan çıxmışdı. Camonun bacısı oğlu Cümşüd də burdadı, bax bu yatan odu. Ağəlibəyinin oğlunu deyirəm.

Yaxşı, biz Cümşüdlə birgə getdik. Baqi allah amanında olasan Yox, yox, gələrik

Badisəbə: - Firudin, ay F...ri...dd...un, Firudin bəy...

Firudin bəy bədənini səsdən üşəndi. Badisəbənin qiyyə səsi beynini ox kimi dəlib keçdi. Ay dar demir gözlüyün bərabərindən uzaqlaşmışdı. Karvansaranı qatı qaranlıq bürümüşdü. Çöldə, divarın deliklərində səs-səsə verib kəsik-kəsik cırlıdan qarafatmaların səsinin ahəngi də ona qəmli gəlirdi.

Firudin bəy gözünü yumdu. Badisəbənin od olub beynini, sinəsini yandırən səsi onu hələ də tərk etməmişdi. Başını divara söykəyib ağır-ağır nəfəs aldı. Əlilə alınını, sinəsini övkələdi. Uşaq kimi öz-özünə "istəmirəm, xatırlamayacağam, istəmirəm", - deyər astadan piçıldadı. Gözüyümlə halda divara söykəli qaldı.

Qoridə qış olanda belə ayılı gecələrdə Badisəbə ilə gəzməyə çıxardı. Xırıldayan təzə-tər qarın üstündə gəzə-gəzə Badisəbənin "dərsini" soruşardı, yeni tapşırıqlar verərdi. Badisəbə suallara düzgün cavab verməyəndə zarafatla deyirdi:

-Əzizim, bu günahını mən bağışlasam da, o müqəddəs ayı bağışlamaz, bir fikir ver, gör necə də pakdır. O, hər şeyi görür, eşidir. Ora bax, sən suallara düzgün cavab verməyəndə onun üzündə nazik bir pərdə görünür. Sənin əvəzinə o, xəcalət çəkir.

-Demək siz ikiniz bir oldunuz, mən tək qaldım? - deyər Badisəbə əllərini yuxarı qaldırır, üzünü göyün dərinliklərinə tütüb, aya müraciətlə deyirdi:

Xuda, sən saxla gal fərdi, çətindir yalqızın dərdi, Parisanlıq tapar mərdi havadar olmayan yerdə. Gəl, ey könüllü olan rövşən, qəbul et bu sözü menden, Neçə maqdur olur maskən gülərdə olmayan yerdə. Könüllü dünyada yar istər, olubdur, bığarar istər, Vədədi xəstə yar istər, xaçın yar olmayan yerdə.

Badisəbə xanım heç bir gimnaziyada, seminariyada oxumamışdı. Firudin bəyin özü onun təhsil ilə məşğul olurdu. Hər gün evdə bir neçə saat dərs keçməklə ona ali

təhsil həcmində bilik, savad öyrətmişdi. Vəfəli həyat yoldaşı həm də əlyazmalarının surətini köçürməklə Firudin bəyin ən yaxın köməkçisi olmuşdu.

Xoruzların ilk banına az qalmış demir qapı açıldı. Əli çiraqlı nəzarətçi işığı yatmış duştaqların üzünə tutur, astadan Firudin bəyi soruşurdu. Onu tapan kimi sət və ötkəm səslə: "Yığış, dalımcə gəl", - dedi.

Firudin bəy hara və niyəsini soruşmadı. Ürəyində "nəyim var, nə yığışdıram", - deyər qarasına q - deyindi. Cümşüd elə şirin yatmışdı ki, oyatmağa qıymadı. Onun sol ayağı Firudin bəyin keçəcəyi tərəfə uzanmışdı. O, Cümşüdü ayağını ehməllicə götürüb divara tərəf qoydu. Yatanların arasından keçib qapıya doğru irəlilədi. Çıraqlı işığı yəni onun üzünə tutan nəzarətçi "keç" dedi. Qapını bağlayıb ona yaxınlaşdı, çiraqlı bu dəfə lap yuxarı qaldırıb ona zəndlə baxdı. Sol əlində hazır olduğu tüfəngi çiyinə keçirib, qafildən onun papağını başından götürdü. Firudin bəy dinməyəcə macal tapmamış onu itələdi.

-Yeri, yeri, - dedi, - sən elə yerdə gedirsən ki, heç vaxt üşüməyəcəksən. Beş-on addım kənarda dayanan Liberman nəzarətçiyə təpindi:

-Təz ol, - dedi, - orda nə bazar açmışan, indi səhər açılacaq. - Deyinə-deyinə yaxın gəlib: - Hə, qoca, bəy, necəsən. Gəncə çayında çimə bilərsənmi? Qorxma, su soyuq deyil, orda sənin dindəşlərinin qanı çoxdu. Şər qanı suyu isidib.

-Mən pakam, qoy orda natəmizlər çimsin, - deyib Firudin bəy açıqla Libermana baxdı.

Kinayə ilə: -Bəy, - dedi, - nə vaxtdan Qazaxda musavat hökumətinin səlahiyyətli nümayəndəsiniziz?

-Partiya yaranan gündən onun üzvüyəm, 1918-ci ildən isə Qazaxdakı Azərbaycan Demokratik Partiya təşkilatının katibiyəm. Niyə təəccüblə baxırsınız, burada qeyri-adi nə var ki... Xalqımın min bir əziyyətlə qurduğu partiya sidiq ürəkə xidmət etmək məgər qəbahətdir.

-Saqalından utanırsan, özün də bəy nəslindən, savadlı...

Qorarsın o kəs ki, ömrü puç etdi, Dünyadan köçəndə xəcalət getdi.

Qəfil vurulan qılınc zərbəsindən Firudin bəy sənirlədi. Sol gözündən və sifətindən fısqıran isti qan alından şorranıb yaxası boyu axdı. Qılınc zərbəsi alt çənəsindən alınına qədər çapmışdı. Onu itələdilər. Kor adamlar kimi sağ əlini irəli uzadıb, iki-üç addım atdı. Bilmədi haraya, hansı səmtə yerisin. Arxadan vurulan tüfəng qundağı az qaldı onu ağzı üstə sərsin.

-Mən heç nəyi danmıram. Utanmağa qalanda qoy o şəxslər utansın ki, Şirazi Sədi demişkən:

Utansın o kəs ki, ömrü puç etdi, Dünyadan köçəndə xəcalət getdi.

Qəfil vurulan qılınc zərbəsindən Firudin bəy sənirlədi. Sol gözündən və sifətindən fısqıran isti qan alından şorranıb yaxası boyu axdı. Qılınc zərbəsi alt çənəsindən alınına qədər çapmışdı. Onu itələdilər. Kor adamlar kimi sağ əlini irəli uzadıb, iki-üç addım atdı. Bilmədi haraya, hansı səmtə yerisin. Arxadan vurulan tüfəng qundağı az qaldı onu ağzı üstə sərsin.

-Qurtarın, elə burda qurtarın, sonra sürüyb apararsınız, - deyən Liberman irəli yeriyib tüfəngin lüləsini Firudin bəyin sol qoltuğunun altına diredi. Tətik çəkilmə kimi o, ağzı üstə düşdü... Liberman üzünü nəzarətçiyə tutub: - Teleqramı isə cırib atın, biz heç bir teleqram-zad almamışıq, - deyib uzaqlaşdı.

Liberman kabinetinə qayıdıb yanından heç vaxt ayrılmayan, milliyətçə erməni olan, kima və nəyə, hansı ideala qulluq etdiyi belli olmayan Sarkis Danilyanın diktesilə Firudin bəy haqqında saxta hökm yazdı:

4 iyun 1920-ci il, Gəncə:

"Mən, iyirminci diviziyanın Xüsusi şöbənin hərbi müstəntiqi bu gün Firudin bəy Köçərlinskinin əksinqilabçı kimi itihamnaməsi üzrə işinə baxaraq və Qazax İnkilab Komitəsinin ona verdiyi xasiyyətnaməni nəzərə alaraq bildirirəm ki, müttəhim Köçərlinski özünün hakimiyyətindən və böyük səlahiyyətindən istifadə edərək zəhmətkeş xalqa zorakılıq göstərmişdir. Köçərlinski Qazaxda "Müsavat" partiyaşının sədri olarkən millətçilik ehtiraslarını qızışdırmışdır. Nəticədə qonşu millətlər arasında toqquşmalar baş vermişdir. Onun verdiyi izahət heç də inandırıcı deyildir... Müttəhim Köçərlinskinin şahidlərin dindirilməsi haqqında ərizəsini nəticəsiz qoymaq (rədd etmək) lazımdır. Onun gələcəkdə azadlıqda qalməsi Qazax qəzasında əksinqilabi hərəkatın baş verməsinə, fəhlə və kəndlilərin günahsız olaraq qanlarının tökülməsinə səbəb ola bilər".

Qərar alınır: müttəhim Köçərlinski güllələnir.

Təsdiq edirəm: 7Nə-İ Xüsusi bölmənin rəisi Liberman

Təsdiq edirəm: Fövqəladə komissar H.Sultanov

(ardı var)

Şamistan Nəzirli
istefada olan polkovnik-leytenant

(əvvəli ötən saylarımızda)

Firudin bəy tutulandan sonra Badişəbəyə baş çəkən, təsəlli verən çox idi. O hər gün seminariyaya gələr, təzə xəbər olub-olmadığını soruşardı. Firudin bəylə birgə aparılan İsfəndiyar bəy Muradovdan, nə də Məcidbəy Vəkilovdan da heç bir xəbər-ətar yox idi. Badişəbə o günü - mayın iyirminisini soldatların hər üçünü qabaqlarına salıb Qazaxdan Ağstafaya silah altında payı-piyada apardıqları günü xatırlıyanda əti ürşəşirdi. Ağlamaqdan, sızlamaqdan başqa çarəsi qalmırdı. Ağlayır və ağladığıca da yana-yana deyirdi: "Bir günahı olsaydı, mənə bu qədər yandırmazdı".

İsfəndiyar bəy Qazaxda pristav olmuşdu. Biğli Məcid bəy uzun illər orduda xidmət etmişdi. Müsavat vaxtı şəhər qlavası idi. Tutaq ki, bunları çarə xidmətdə günahlandırıldılar. Bəs maarif xadimi, ədəbiyyat sahəsində xalqına misilsiz xidmət edən Firudin bəy Köçərlinin günahı nə idi? Qazaxda hamı onun nəhaq tutulmağından danışırdı. Tutulub aparılmağını görənlər belə inanmırdılar. Hamı onun tezliklə buraxılacağına ümid bəsləyirdi.

Qubernator Əmirxan Xoyski yoxa çıxan gündən Badişəbənin sümüyü sancmışdı. 1919-cu il, oktyabrın 13-dən dekabrın axırlarına qədər Qazax qubernatoru işləyən Əmirxan Firudin bəylə heç birçə gün belə düz gəlmədi.

Qubernator istəyirdi ki, Firudin bəy Qazax camaatının ağzını yığmaqda onun yaxın köməkçisi olsun, xalq arasında hədsiz sevilən, nüfuz sahibi olan bu müəllim onunla birgə kəndləri

gəzib üsyanları, ixtişaşları yatırırsın. Kəndlilər arasında gizli iş aparan Muxtar Hacıyevin, Müseyib Əliyevin, Alsöyün Arıxovun nüfuzdan düşməsində Firudin bəy də yaxından çalışsın. Əksinə o, Yusif Qasimov, Nacioglu kimi inqilabçılar seminariyada müəllim saxlayırdı. Əmirxanın ən dəhşətli dəqiqələri onda olurdu, casus xəbər gətirirdi ki, Firudin bəyi Qazaxın ortasında inqilabçı Bala Əfəndiyevlə, Mirzə Səmədlə, İsmayıl Zeynalovla söhbət oluyən gördüm. Bu zaman varlığı titrəyən qubernatorun gözləri qan çanağına dönürdü, yana-yana, qovru-la-qovru qalırdı. Əgər bütün Qazaxın ayağa qalxmasından qorxmasaydı, o dəqiqə Firudin bəyi həbs etdirərdi. Qubernator hər dəfə "qırızılər"dan söz açanda Firudin bəy birçə bunu deyirdi: "Xan, yetirən. almanı ağacda saxlamaq olmaz".

İndi Badişəbə xanım eşidəndə ki, Gəncə üsyanının təşkilatçılarından biri də Əmirxan Xoyskidir, narahatçılığı daha da artdı. "Gora gedən özünə yoldaş axtarar", - deyə düşündü. Şübhəsiz ki, Firudin bəyin adını verən də o olmuşdu. Tələyə düşən qubernator "üsyanın düşünən beynini Qazaxda oturub, siz isə mənə mühakimə edirsiniz", - deyə ölümlə ayağında da Firudin bəyden heyl almışdı.

Firudin bəyi gətirməyə gedən Badişəbə xanım həmin günü Gəncədən meyus qayıtdı. Hacı Rəsul evinin yanından lüzaşağı gələndə qarşısına əmisi oğlu Mehdi ağa Vəkilov çıxdı.

-Nə oldu, - dedi, - niyə tək gəldin, deyəsən heç yeməyi də verməmişən? Badişəbə:

-Götürmədilər, - dedi.

-Niyyə?

-Dedilər ki, Firudin bəyi başqa həbsxanaya aparıblar. Ancaq yalan deyirlər.

-Bəlkə azad olmaq üçün Bakıya dəyişiblər, nə bilirsən?

Yox, yalandı, əmioğlu, - deyib ağladı. Kəlağayısının ucu ilə gözünü nə qədər sıxdısa, göz yaşını saxlaya bilmədi. Hiçqıra-hıçqıra - öldürüblər, mənə aldırdılar, - dedi.

-Nə bilirsən, kim dedi?

-Firudin bəyin papağını bir erməni zabitin başında gördüm... Demək, öldürüblər, - deyib daha bərkədən hönkürdü.

İyunun dördündə Eyyub Xanbudaqovun gətirdiyi məktub Nərimanovun qanını qaraldı. "Mən elə belə də gözləyirdim" - deyə fikirləşdi. - Niyyə dayanmısınız, dərhal teleqram hazırlayın, mənəm adımdan, Həmid Sultanova - köməkçisi Nurməmməd Şahsuvarova və Eyyub Xanbudaqova tapşırıq verdi. - Yazın ki, günahsız həbs olunanlar diqqətlə yoxlanılıb azad edilsin. Firudin bəy Köçərlini isə teleqram alınan kimi azad edib öz işinə qaytarınsınlar. Başqalarını bilmirəm, şəxsən mən Firudin bəyə zəmin ola bilərəm. Onu bu işə qatmaq mənə ən böyük haqsızlıqdır. Baş aç bilmirəm, Qazaxda üsyan olmayıb ki, Firudin bəyin bu üsyanə nə dextli?

Teleqram göndəriləndən sonra Nərimanov rahat ola bilmədi. Amma işin çoxluğu, Bakıda, Zaqatala və Qarabağda vəziyyətin ağırlığı bir neçə saatdan sonra Gəncə hadisələrini unutturdu. Üç gün keçdi. Firudin bəyin azad edilməsi haqqında bir xəbər gəlmədi. Nərimanov Bakıda işlərini sahmanə salıb Gəncəyə getməyi qərara aldı.

Vağzaldan inqilab komitəsinin qərarına kimi piyada gətdi. Əhalinin əhval-ruhiyyəsini, şəhərdəki dəyişikliyi görməyinə xatirinə. Qərarına çatın kimi həbs olunanlara maraqlandı. Həmid Sultanov qısa izahatdan sonra üz bəuz oturmağı Nərimanovun qarşısına üç siyahı qoydu.

-Hazırda, - dedi, - həbs olunanlar diqqətlə yoxlanılır. Bu siyahıda olanlar - şəhadət barmağını birinci siyahının üstünə qoydu. - Haqiqətən üsyanın

təşkilatçılarıdır. Artıq dəqiqləşdirilib. Bu işə - ikinci siyahını əlinə aldı - az günahı olanlardır, demək olar ki, günahsızlardır, bir neçə günə onları azad edəcəyik.

Nərimanov üçüncü siyahını özü götürüb birinci səhifəsinə öteri baxdı. İkinci səhifəni açanda dördüncü adı pıçılı ilə oxudu, başını qaldırıb:

-Bunu niyə həbs etmişiniz, bunun günahı nədi, Firudin bəy hara, qiyam hara?!

-Kimi deyirsiniz?

-Firudin bəy Köçərlini, məgər tanırmısan?

-Onun həbs olunmağından, mənəm xəbərım yoxdu. Onu...

-Dərhal onu azad etmək lazımdır.

-Yoldaş Nərimanov, bu güllələnlərini siyahısındır, artıq...

-Nə danışırsan?! - Nərimanov özü də hiss etmədən səsi bərkədən çıxdı. Eşitdiyi sarsıdıcı xəbərdən səsi də, əli də titrədi. Alınına soyuq tər gəldi. Bir neçə dəqiqəlik cansıxıcı sükdandan sonra - Necə, yeni xəbərım yoxdu? Mən sənə adına bir həftə əvvəl teleqram da göndərmişəm ki, Firudin bəy Köçərlini azad edin.

-Bağışlayın, yoldaş Nərimanov, mən elə bir teleqram almamışam

-Kim həbs edib Firudin bəyi? Bəs soruşmazlar günahı nədi? Qala komendantını çağırırdır gəlsin.

Dayanan komandirlərdən biri:

-Yoldaş Nərimanov, Libermanın tapşırığı ilə Qazaxdan üç nəfər getirilib. Firudin bəy də onların arasında idi.

-Kimdi Liberman? - deyə Nərimanov sət səslə soruşdu.

-Xüsusi şöbə rəisi.

-Hər kimdisə xalq düşmənidir. Dərhal həbs edin, - deyə Nərimanov əsəbiliklə bildirdi.

-Budur, özü də gəldi, - deyə hamı bir ağızdan diləndi.

Nərimanov qarşısında dimdik dayanmış yaşıl papaq Libermana nifrətlə baxdı.

-İzah edin görüm, xalq müəllimi Firudin bəy Köçərlini hansı günahına görə güllələmişiniz?

-Mənə dedilər ki, o, müsəvat parlamentinin üzvü olub. Həm də üsyanə başçılıq edib. Qazaxdan suvari dəstə yığıb göndərib.

-Əlli yeddi yaşlı qoca xalq müəllimi Qazaxda ola-ola Gəncə qiyamına necə başçılıq edib? İkincisi də Firudin bəyi mən çox gözəl tanıyırdım. O, Qori Seminariyasında mənəm müəllimim olub, heç vaxt siyasətə qarışmayıb. Bir də hansısa partiyanın üzvü olanı, məgər, güllələyirlər?... Üzünü Sultanova tutub: Firudin bəyden başqa Qazaxdan neçə nəfər getirib həbs etmişiniz?

Həmid Sultanov:

-Yoldaş Nərimanov, Qazaxdan gətirilənlərdən mənəm heç xəbərım olmayıb.

-Çox nəhaq, bəlkə siz cavab verəsiniz, xüsusi şöbə rəisi?

-Üç nəfər, - deyib Liberman udqundu.

-Kimlərdi, adlarını deyə bilərsinizmi?

-Məcid bəy Vəkilov, İsfəndiyar bəy Muradov bir də Firudin bəy.

-Aydındı, - deyə Nərimanov öz-özünü məzəmmət edirmiş kimi bir anlığa xəyala daldı. İndi sənəin əqiddən tam aydın old, "yoldaş" Liberman, - deyib Nərimanov əsəbi halda gəzindi. Dayanıb şəhadət barmağını Həmid Sultanova tuşladı. - Bütün günahlar sızdadi, yoldaş Sultanov. Hələ Bakıdan yola salanda mən sizə dönə-dönə tapşırırdım ki, yerli əhali ilə həddindən artıq ehtiyatlı olun. Özünü zə sadiq, inanılmaz bolşeviklər seçin. Çalışın ki, günahsız adamlar nə həbs edilsin, nə də öldürülsün. Siz isə görün nə edirsiniz? Necə deyərlər, qoyunu qurda tapşırırsınız. Görün kimi özünü zə xüsusi şöbə rəisi seçmişiniz, qatı daşnak olan Libermanı. Tərkilə silah edin onu, qollarını bağlayın, harda Firudin bəy Köçərlini güllələyib orda da bu əclafı qətlə yetirin.

(ardı var)

Bakcell
abunəçilərinin
nəzərinə!

bakcell

"Bakcell" MMC öz abunəçilərinin nəzərinə çatdırır ki, şirkət tərəfindən təqdim olunan Sür@ data kartlarının qiymətində hər hansı dəyişiklik edilməyib. Şirkət dəyəri 10 AZN və (7.2 mbs) 15 AZN (21 mbs) iki növ data kart təqdim edir və abunəçiləri yalnız bu qiymətə təklif olunan məhsulu əldə etməyə çağırır.

Sür@ data kartları şirkətin ən böyük tələbat olan məsulərlərindən biridir və bu səbəbdən də Bakcell-in rəsmi satış nöqtələrindəki data kartlar qısa müddət ərzində satılıb. Abunəçilərin sözügedən məhsula artan tələbatını nəzərə alaraq Bakcell bu həftə ərzində Sür@ data kartlarının yeni partiyasını satışa çıxaraçaq.

Müstəqil surətdə fəaliyyət göstərən satıcılar tərəfindən qiymətlərin süni şəkildə artırılmasının "Bakcell" MMC şirkətinə heç bir aidiyyəti yoxdur və rəsmi qiymətdə bəha satılması ilə əlaqədar "Bakcell" MMC məsuliyyət daşımır.

Bakcell bir daha bildirir ki, təqdim olunan surətdən asılı olaraq Sür@ data kartlarının rəsmi satış qiyməti 10 AZN və 15 AZN-dir və abunəçilər bu qiymətə data kartları Bakcell-in Xidmət Mərkəzlərindən əldə edə bilərlər.

Şəmistan Nəzirli
istefada olan polkovnik-leytenant

(əvvəli ötən saylarımızda)

SEMİNARİSTİN NAKAM ÖMRÜ

Gül budağına xar həris olan kimi,
cavan müəllimlərə də bimürvət
ciyer vərimi hərisdir.

Soltan Məcid Qənizadə
1905-1908-ci illərdə seminariya-
da Azərbaycan şöbəsinin
müfəttişi

Zülfüqar bəy Hacıbəyov Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasına 1899-cu ildə qəbul olunmuş, 1904-cü ildə əla qiymətlərlə qurtarmışdır. Həmin ili Seminariyanı on yeddi nəfər azərbaycanlı gənc bitirmişdi. Həsən Sultanov Zəngəzur qəzasından, Möhsün Cabbarxanov İrevandan, Əli Terequlov - Tanrıqulov (Tiflisdən), Əbdülqədir Əlqədari Dağıstanın Kürə nahiyəsindən (məşhur tarixçi-alim Həsən Əlqədarinin (1835-1910) oğlu idi), Müslüm Maqomayev - Çeçenistandan, Osman Əfəndiyev - Qazax qəzasının Şıxlı kəndindən, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Azad Əmirov, Zülfüqar bəy Hacıbəyov, Abbas İsmayilbəyov - dörd nəfər isə Qarabağın Şuşa şəhərindəndir. Onlar Seminariyanı müvəffəqiyyətlə bitirib müəllimlik şəhadətnaməsi aldılar.

Tələbələrinin müvəffəqiyyətlərindən sevinən Firudin bəy Köçərli "Şərqi-Rus" qəzetində çıxış edərkən yazırdı:

"Əziz və mehriban balalarım, Seminariyada aldığınız bilik və mərifəti cəhalet və nadanlıqda qalan qar-

GÜNAHSIZ MƏHBUS

daşlarınıza sərf edin. Cəhd edin ki, Sizi sevsinlər, sizə etibarları olsun. Burdan apardığınız elm və tərbiyəni elə yüksək və hündür meqamda saxlayın ki, nuru ətrafı da işıqlandıra bilsin.

Müəllimlik ağırdır, ancaq pak və müqəddəs xidmətdir. Zəhmət çəkin sayın, vəzifənizi kamalınca, layiqincə yerinə yetirəsiniz. Sizin tərfinizi bizi xoşal və başı uca edəcəkdir, eybiniz isə məyus və məlul qılacaq. Əlbəttə, bizi məyus etməyi özünü nəzərə almırsınız... Əziz balalar, inanıram ki, siz xalqa sidqi-dil ilə qulluq edəcəksiniz".

Yuxarıda adları çəkilən seminaristlərin hər biri ömürlərinin sonuna kimi əziz müəllimləri Firudin bəy Köçərlinin xidmətinə ehtiramla yad etmişlər. Hələ 1909-cu il avqustun 20-də "Tərəqqi" qəzetində çıxış edən Üzeyir bəy Hacıbəyov sevimli müəllimi Firudin bəyinin yad bir şəhərdə onlara doğma ata qayğısı göstərdiyini, şirindilli məqalələri ilə tərbiyə və təlimin lüzumu və vacibliyi haqqında vaxtaşırı bəyanlar buyurduğunu iftixarla yazmışdır.

1910-cu ildə Firudin bəy Seminariyanın keçmiş müfəttişi Aleksey Çernyayevskinin (1840-1894) ibtidai məktəb şagirdləri üçün yazdığı "Vətən dili" dərsliyinin yeddinci nəşrini hazırladı. Bu uğura sevinən Üzeyir bəy həmin ili beş mart tarixli nümrəsində yazırdı: "Vətən dili" üsuli-sövti üzrə tərtib olunmuş təlim kitablarının anası mənziləndir. Seminariyanın elmi-ilahi müəllimi olan məşhur pedaqoq və yazıçılarımızdan möhtərəm Firudin bəy Köçərli cənabları tərəfindən islah edilib, gözəl surətə salınıbdir.

Firudin bəy cənabları kimi üsul-tədrisə və ədəbiyyata mükəmməl surətdə aşına olan bir zətin iştirakı "Vətən dili"nin faydalı və lüzumlu bir kitab olduğu təmin edir".

Möhtərəm oxuculara yaxşı məlumdur ki, 1904-cü ildə Seminariyanı müvəffəqiyyətlə bitirən bu gənclər-

rin hər biri Azərbaycan ədəbiyyatında, maarifində və musiqi aləmində əvəzsiz müəllimlərə oldular. Sevimli müəllimləri Firudin bəy Köçərlinin inamını doğrultdular.

Yalnız bir nəfərin ömrü və pedaqoji fəaliyyəti çox qısa oldu. Zülfüqar bəy Məmmədli bəy oğlu Hacıbəyovun. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi tədqiqatçılar soyadına görə, səhvən onu Üzeyir bəy Hacıbəyovun böyük qardaşı olduğunu yazıblar. Yalnız mərhum tədqiqatçı-alim Mirabbas Aslanov arxiv sənədlərinə əsaslanaraq Zülfüqar bəyini Üzeyir bəy Hacıbəyovun qardaşı yox, əminəvəsi olduğunu, Şuşada rus-tatar məktəbində və Qori Seminariyasında kurs yoldaşı olduğunu üzə çıxartmışdır. (Bax! "Üzeyir bəy Hacıbəyov gündəlik yazmış olsaydı" kitabçası, Bakı, 1994-cü il, səh.16-da).

Seminariyanı əla qiymətlərlə bitirən Zülfüqar bəyə bir il on ay Gəncədəki sənət məktəbində müəllimlik etmək qismət oldu.

Gəncədə müəllimlik etməklə yanaşı Zülfüqar bəy də dayısı Firudin bəy Köçərli kimi kəndkənd düşərək Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında itib-batmaqda olan məlumatları toplamaqla məşğul olmuşdur. O, istirahət bilmədən uzaq dağ kəndlərindən sorağını aldığı aşiq şeirini, divan və cümləri əldə etməyə payı-piyada yollanmışdır. Zülfüqar bəyin Füzuli adına Respublika Əlyazmaları İnstitutunun elmi arxivində sevimli dayısı Firudin bəyə yazdığı cəmi üç məktubu saxlanılır. Məktubun ikisində o, dayısına "Qibləgahım", birində isə "əziz dayım" deyə müraciət edir. Və "Zülfüqar Şamani" təxəllüsü ilə imzalayıb.

Birinci məktub
"Əziz dayı!

Mənim təyinatımı Yelizavetpola (Gəncə) verdilər. Sabah ora yola düşürəm. Sizə salam göndərim. Təyinatıma kömək etdiyiniz üçün minnətdarlığımı bildirirəm. Hamıya sala-

mım var. Sizin Zülfüqar. 5 sentyabr 1904-cü il".

Zülfüqar bəydən yaligar qalan ikinci məktub da 1904-cü il dekabrın 14-də yazılıb: "Qibləgah! Ərzi-salamımı hüzurunuza yetirəndən sonra məlum edirəm ki, biz Əyricəyə (Əyricə - Bərdə rayonunda kənd. Firudin bəyin atası Əhməd ağanın bu kənddə tut bağı və əkin sahəsi vardı. Ailəsi qış fəslini Əyricə kəndində, yaz və yay fəslini isə Şuşada yaşayırdılar - Ş.N.) iyirmi üçüncü gedəcəyik. Əgər Siz və yainki uşaqlar bu günlərdə gəlsəniz, xəbər versəniz, gözleyək, bir yerdə getməyimiz çox yaxşı olardı. Baqqı, Allah, Zülfüqar. Ruzi-düşənbə. 14 dekabr".

Üçüncü məktub:

"Qibləgah! Çoxdandır ki, məktub-müştəfianəniz vüsul olub qəlbimi şad və könlümü abad etmişdi. Nəhayət, məktəbimizə təzə bir rəis qoyulmaq cəhətinə şübhə artıq olub, cavabını əda etməyə məcal tapmayırdım. İndi bu neçə kəliməti hüzurunuza göndərib, üzr istəyirəm və salamımı əziz mehribanə Badisəbə bacı xidmətinə yetirib, bu məhəmməbarəki-ramazanda etdiyü ibadət və itaatin məqbulunu Xudavəndi-Həqqimdən dilərəm. Allah.

Zülfüqar Şamani,
6 noyabr 1904-cü il. Gəncə"

Qarda-boranda uzaq yollar qət edən fədayi Zülfüqar bəy 1906-cı ildə ciyər vərimi xəstəliyinə tutulub.

Dayısı Firudin bəy Köçərli bu bəd xəbəri eşidib Gəncəyə gəlir. Bacısı oğlunu Tiflisə gətirib adlı-sanlı həkim Məmmədzağa Vəkilova müalicə elətdirir. Ciddi müayinədən sonra Məmmədzağa bildirir ki, xəstəlik çox şiddətli, bacınız oğlu vaxtında həkimə müraciət etməyib, müalicənin heç bir köməyi olmayacaq.

Çarəsiz qalan Firudin bəy bacısı oğlu Zülfüqar bəyi Qoriyə gətirib seminariyanın həkimi Barsukova da göstərir. O da eyni diaqnozu təyin

edir.

Əlyazmalar İnstitutunda Firudin bəyin arvadı Badisəbə xanıma yazdığı xeyli məktubu saxlanılır.

1906-cı il 18 mart tarixli məktubundan:

"...Zülfüqar Əbdürrəhman ağa (1867-1931, Firudin bəyin qaynidir - Ş.N.) gətirdiyi şəkər çörəyinin birini tamahı düşüb yeyibdir və həmin şəkər çörəyi onu bərk pozubdur. İndi yorğan-döşəkdə yatır və gün-gündən zəif düşür. Dünən Məmmədli bəydən (Zülfüqar bəyin atasıdır - Ş.N.) tel var idi. Zülfüqarın əhvalını soruşur. Mən də cavab yazdım ki, həkimlər məsləhət görürlər onu Suxuma göndərməyi".

1906-cı il 22 mart tarixli məktubundan:

"...Hamımız salamat varıq. Zülfüqar da yavaş-yavaş yaxşı olur. Uşaqları öpərsən və Həcər də (Firudin bəyin övladlığa götürdüğü qızdır - Ş.N.) sənin əlini öpür. Zülfüqar da salam edir zəminə. Mən də Cənabətini öpürəm və xeyalla günümü xoş keçirirəm".

Həmin il 25 mart tarixli məktubundan:

"...Allah sənə insaf versin. Mən indi, bu saat uşaqlar ilə gələ bilirdim, amma Zülfüqar günü-gündən geri gedir, bilmirəm nə eləyim. Qalmışam mat-məətəl. Onu bu halda qoyub gedə bilmirəm. Havalər da düzəlmir ki, onu Suxuma göndərəm Aqalar ilə..."

İyirmi bir yaşlı tamam olmayan Zülfüqar bəy Hacıbəyov 1906-cı il aprelin 15-də Qoridə vəfat edir. Qori şəhər qubernatorunun rəsmi icazəsi ilə Firudin bəy nakam bacısı oğlunu Qarabağa gətirir. Həmin ili mayın 9-da "İrşad" qəzetində, "Əcəlsiz ölənlərimiz" məqaləsində ölkədə səhiyyə xidmətinin zəif olmasından vaxtsız, cavanıken ölənlərin acınacaqlı halına acıyır. Firudin bəy ürekağrısı ilə yazır ki, əcəlsiz ölənlər-

rin günahkarı ara həkimlərinin "müalicəsi" və möminlərin duasıdır: "Bu yaxınlarda həmişəzadəm - bacım oğlu Zülfüqar bəy Hacıbəyovun nəşini dəfn etmək üçün Qoridən Qarabağa Bərdə qəriyəsində olan İmamzadə hüzuruna aparmışdım..."

Bu vaxtsız ölüm hamıdan çox həmyerlisi, altı il seminariyada birgə oxuyan Üzeyir bəy Hacıbəyovu yandırır-yaxır. Üzeyir bəy sevimli müəllimi Firudin bəy Köçərliyə göndərdiyi başsağlığı məktubunda yazırdı: "Zülfüqar bəy öldü. Bu bir acı həqiqətdir! Nakam öldü! Valideyni Zülfüqar bəy adlı bir oğul itirdisə, biz Zülfüqar bəy adlı bir adam itirdik ki, xalqımız üçün yıxılmaz, quralmaz bir sütun olacağı ap-aşkar idi! Birəhim tale əziz və sevimli yoldaşımızı əlimizdən aldısə, onun əməl və əfkar-alisini ala bilmədi. Onların səmərəsi dostumun ruhunu şad edəcəkdir. Bu, bizim təsəllimidir".

Seminariyanın musiqi müəllimi Mixail Leontyeviç Pekker Zülfüqar bəy Hacıbəyovun şəxsi işinə yazdığı rəydə göstərir ki, bütün əsas fəzləri əla qiymətlərlə oxuyan seminarist Zülfüqar bəy gələcəyin istedadlı musiqçisi olacaqdır.

Musiqiyə böyük həvəs göstərən Zülfüqar bəy 1904-cü ildə seminariyanın orkestrində həmyerliləri Üzeyir bəy Hacıbəyovla, Azad Əmirovla və Müslüm Maqomayevlə birgə əla ifaçılıq fəaliyyətinə görə pula mükafatlandırılmışdır.

Ciddi təhsil ocağı olan Seminariyada belə bir qayda vardı: jurnalda şagirdlərin ad və familiyası əlifba sırasına ilə yox, əlaçılarını adı birinci yazılırdı. Zülfüqar bəy Hacıbəyov təhsil aldığı altı il müddətində adı həmişə birincilər sıradı olmuşdur.

Zülfüqar bəy Məmmədbəy oğlu Hacıbəyov 1885-ci ildə Şuşada anadan olmuşdur. O, Firudin bəy Köçərlinin bacısı Afərin xanımın oğlu idi.

